

بسمه تعالی

عنوان: بررسی ی تقوا از دیدگاه امام علی

(ع) محقق: زهرا پیرزاده استاد راهنما:

سرکار خانم تراب ی تاریخ ارائه: بهار

۱۴۰۱

چکیده

"در آیین مقدس اسلام و در قرآن کریم تقوا و پرهیزگاری زیر بنای اعمال نیک هر انسان مسلمان و مومن قلمداد شده است كه ه گویی بدون آن هیچ عبادت و طاعتی از انسان پذیرفته نیست. در دیدگاه حضرت علی - علی ه السلام - تقوی موجب رسیدن انسان به زندگی خوش می شود. خوشی و ناخوشی زندگی انسان تا حدود زیادی به چگونگی نگرش انسان به زندگی وابسته است. از این رو هدف از نوشتن این مقاله شناخت حقیقت تقوا و آشنایی با انواع و مراتب تقواست چراکه انسان متقی تکیه بر قدرت همیشگی الهی دارد و از قدرت روحی بالاتری برخوردار است و به همین سبب با خوشبختی بیشتری به زندگی می نگرد. ضرورت پرداختن به این مسئله از اینجاست که روشن می شود که اصولاً تقوا و پرواداری هم هدف است و هم خود زمینه ساز و وسیله ای است برای پاك ي و تعال ي روح آدمی که هیچ مسلمان و مومنی بدون زمینه تقوی نمی تواند در راه ارشاد، هدایت و رستگاری گام بردارد. در این مقاله كه ه به روش کتابخانه ای گردآوری شده گفتار حضرت علی (ع) را در مورد تقوا و متقین مورد بررسی قرار می دهیم.

کلیدواژه: تقوا، متقین، مراتب تقوا، آثار تقوا

سوال اصلی: تقوا از نظر امام علی ع

چیست؟ سوالات فرعی:

۱) مفهوم تقوا چیست؟

۲) آثار و پیامدهای تقوا چیست؟

"مقدمه"

"تقوا و پرهیزگاری در مکتب حیات بخش اسلام یک فضیلت اخلاقی منحصر به فرد، کانون تمام خوب‌یها و نیروی بازدارنده درونی است که ماشین وجود انسان را از سقوط در پرتگاه‌ها حفظ نموده و او را به سرمنزل مقصود می‌رساند. تقوا درست به قلعه منیع و مستحکم میماند که انسان را از تاخت و تاز دشمنان داخلی یعنی هواها و هوسهای نامشروع نفسانی و شیطان‌ی محفوظ‌م‌یدارد و از اصابت تیرهای مسموم و ضربیه‌های مهلک گناه به روح و روان او جلوگیری کرده و قلبش را مرکز تابش انوار الهی قرار می‌دهد."

"نهج البلاغه چ‌کیده‌ای از قلم زیب‌ا و بیانن‌شیوا و تابشی از افکار رس‌ای امام علی (ع)، دومین شخصیت عال‌م‌ است. کتاب‌ی که در طی چهارده قرن هنوز ژرف‌اندیشان به عمق محتوای آن نرسیده و بر ابعاد ب‌یکران آن احاطه ن‌یافته‌اند. بزرگان زیادی پیرامون موضوعاتش تحقیق نموده و بی‌ش‌ از ۳۰۰ جلد کتاب پیرامون آن نوشت‌ه‌اند (استادی، ۱۳۹۰، ص ۱۲۸). تحقیق و جست‌ج و پیرامون موضوعات و مباحث آن برای بهره‌مند شدن از معارف و لای‌ آن رسالتی همگانی برای هم‌ مسلمانان؛ بویژه شیعیان آن حضرت است؛ هر چند غواصی دریای ژرف نهج البلاغه کار هرکسی نیست: کاملی بای‌ در این راه شگرف / تا کند غواصی این بحر ژرف.

اما هرکس به اندازه وسع و توان خود ب‌ اید‌قطره‌ای از این دریای بی‌کرانه برگیرد. لذا در جهت چنین هدفی، پژوهش حاضر به بررسی یک‌ی از کلیدی‌ترین مفاهیم نهج البلاغه؛ یعنی تقوا و آثار و درجات آن پرداخته است.

"پیشینه"

"مساله تقوي در قرآن و سنت پایگاهی عظیم دارد، کرارا و در موارد متعددي از آن سخن به میان آمده و از بعدهاي مختلفی مورد بحث قرار گرفت و اساتید و اولیای دین پیرامون آن و بیان صفات متقین و فضائل آنان سخنان زیاده بیان فرموده اند.

به همین دلیل بیش از ۱۰۰۰ کتاب و پژوهش های مختلف پیرامون نهج البلاغه، خطبه های و حکمت های این کتاب با ارزش نوشت شده که در اینجا به اختصار چند نمونه را ذکر میکنیم:

۱) "ترجمه نهج البلاغه دشتی، از ترجمه های فارسی به قلم محمد دشتی (متولد ۱۳۰۷ ش) است. مترجم در مقدمه به نقائص ترجمه های دیگر اشاره میکند و انگیزه خود را از این ترجمه رفع آن نقائص، ارائه ترجمه های جامع، رعایت پیام رسان و حفظ امانت ذکر میکند."

۲) (کتاب سیری در نهج البلاغه، مجموعه مقالات بهم پیوسته های است که در سالهای ۱۳۸۰-۱۳۸۱ شمسی در مجله «مکتب اسلام» توسط استاد شهید مطهری به رشته تحریر درآمد تا به گنجین های گرانبه امبدل گردد.

کتاب سیری در نهج البلاغه دارای یک مقدمه و هفت بخش است.

۳) "انواری از نهج البلاغه شامل (توحید، نبوت، امامت، معاد و...) تألیف محمدجعفر امامی است که مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم آن را به چاپ رسانده است.

نکوهش دنی و زهد؛ امتحان و آزمون ایش و همچنین تقوی در نهج البلاغه از بخش های مختلف این کتاب است."

۴) (مقاله در ساحل نهج البلاغه) تقوا در نهج البلاغه، نویسنده حمزه کرمی، که آثار تقوا را در آن بیان کرده است.

۵) (مقاله تقوا در نهج البلاغه، منتشر شده توسط سائیت علمی و پژوهشی آسمان که گفتار امام علی (ع) را در مورد تقوا و متقین و آثار آن بیان کرده است.

کتابها و پژوهش هایی که معرفی شد هرکدام زوایای مختلفی از خطبه ها و حکمت های نهج البلاغه را مورد بررسی قرار داده اند؛ پژوهش حاضر سعی دارد با بهره گیری از کتابها و منابع معتبر، تقوا خصوصیات متقین و درجات و آثار تقوا را به صورت

فصل اول

[مفهوم شناسی تقوا]

"تقوا در لغت"

تَقَوَى: اس م مصدر است به معنای اتقاء و اصل آن و قِیاء بوده که واو بدل ب ه ت ا و یاء بدل ب ه واو شده است. نوعی پرهیزکاری است. «فَاِنْ خَيْرَ الْاَزَادِ التَّقْوَى» (بقره/ ۱۹۷) بهترین زاد و توشه تقوی است.

تَقَاهُ: همان معنای تقوا را دارد. که در اصل وُقِیة بوده که واو آن ب ه تاء و یاء آن ب ه ال ف تبدیل شده است. «إِلاَّ أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمُ تُقَاتُوا» (آل عمران/ ۲۷) مگر آنکه از آنها تقی کنی د.

تَقِیَّ: صفت مشبیه است. یا وزن فعیل برای مبالغه است: نگاهدارند ه نفس از گناه. «إِنْ كُنْتُمْ تَحِبُّونَ الْيُسْرَ» (مریم/ ۱۸) اگر خوشتنند از گناه هستی.

تقی: خدایی، خدا شناس، با خدا، دیندار، پرهیزگار، زاهد، متقی، پارسا، وارسته. [فرهنگ لغت عربی به فارسی، صفحه ۱۱۸۸]

اتَّقِی: اسم تفضیل است یعنی پارساتر. پرهیزکارتر. «إِنْ أَكْرَمَكَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ أَتَقَاكَ» (حجرات/ ۱۳) گرامی ترین شما نزد خداوند باتقواترین شما است. [لغتنامه قرآن کریم: نگاه ی نو به نثر طوبی، حرف واو، ص ۱۳۸۳]

تقوی ب ه معنی اجتناب و پرهیز کردن از اموری است که برای رسیدن انسان به مقصود و مطلوبش مانع یا مضر باشد، و چنانچه طالب صحت باید از امور که ب ه سلامتی مزاحم و خلل وارد میسازد اجتناب ورزد. [عمل الصالح در بیان ایمان و قوی، صفح ۱۳۸۳]

"تقوا در اصطلاح"

تقوا در زبان قرآن و روایات بر حذف ظ روح و نفس انسان از آنچه كه ه برای آن ضرر دارد، اطلاق می شود؛ مثلاً در قرآن آمده است: «قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا». [سوره تحریم، آیه ۷] یعنی این نفس نفیس خود را با پلیدیها آلوده نکن و آن را از هر عملی كه ه باعث خشم و غضب الهی است حذف كن.

تقوا حالتی است كه ه پس از تزکیه نفس و زینت یافتن آن به زیور اخلاق نیکو دست می ده د.

اصل تقوا و معنای حقیقی اش، توجه تام به پروردگار است و این كه ه در هیچ حالی، از یاد پروردگار غافل نشویم، و یادش یعنی حضور، و حضورش، رعایت ادب حضور او را در ما ایجاد می کند.

۲) - پرهیز از معاصی کبیر و اصرار بر صغیر و منافیات مروت و این محقق ملکه عدالت شرعی است که در مجتهد، مفتی، قاضی، شاهد و امام جماعت و نحو اینها شرط است بلکه بر تمام مؤمنین تحصیل آن واجب و لازم است.

۳) - پرهیز از جمیع معاصی حتی معاصی صغیره و این معنی عصمت است که در پیغمبر و امام شرط میباشد، و این خود دارای مراتب و درجاتی است و اعلی مرتبه آن اجتناب حتی از ترک اولی میباشد و این مخصوص خاندان عصمت و طهارت است.

۴) - پرهیز از جمیع مکروهات بلکه مباحات جز به مقدار ضرورت و اقتصار به واجبات و مستحبات و این نیز همان اعلی درجه عصمت است که اختصاص به خاندان نبوت دارد.

"برنامه شبانه و روزانه پرهیزگاران"

امام علی علیه السلام بعد از اوصاف ویژهای که برای پرهیزگاران در خطبه ای همام بیان می کند، برنامه شبانه و روزانه آنها را اشاره می کند، برنامه ای که ممل و از در سهای سعادت است.

الف) برنامه شبانه پرهیزگاران

نخست برنامه شبانه آنها را شرح می دهد که به طور کامل در جهت خودسازی و قرب به خدا پی ش میروند. اساس این برنامه را در دو چیز ذکر می کنند:

۱- نماز با حضور قلب کامل، نمازی که معراج مؤمن و نردبان ترقی و «قربان کُلُّ تَقِیِّ» و سبب قرب پرهیزگاران در دادگاه خدا و نهی کننده از فحش و منکر است.

۲- تلاوت قرآن

در نماز و خارج نماز در دل

شب، در سکوت مطلق و شرایطی که هیچ چیز مانع از حضور در محضر قرآن نیست، همراه با تدبیر در جای جای قرآن، به گونه ای که خود را مخاطب آیات ثواب و عقاب بداند، سرنوشت بهشتیان و دوزخیان را در لابه لای آیاتش با چشم خود ببیند، از معارفش درس بیاموزد، از مواعظش پند بگیرد و از احکامش برنامه زندگی بسازد.

در یکی از سخنان مولانا آمده است: «أَلَا لَا خَيْرَ فِي قِرَاءَةِ لَيْسَ فِيهَا تَذَبُّرٌ أَلَا لَا خَيْرَ فِي عِبَادَةِ لَيْسَ فِيهَا تَفَقُّهٌ»؛ آگاه باشید تلاوتی که در آن تدبیر نیست منشأ خیر و برکتی نیست و عبادتی که در آن فهم و آگاهی

نباشد، خیری ندارد».

[بحار الانوار، جلد ۹۲، صفحه ۲۱۱]

به یقین چنان نماز و تلاوت قرآنی در دل شب آنرا را آنگونه تربیت می‌کند که به هنگام روز بتواند برنامه‌های سازنده و درخشان خود را به نحوی احسن اجرا کند و برنامه روزانه آنها در بخش بعد خواهد آمد. [نهج البلاغه، متن، ترجمه و شرح خطبه متقین، صفحه ۳۷۳]

ب) برنامه روزانه پرهیزگاران

امام علی (علیه السلام) در ادامه این بخش از خطبه همام به برنامه روزانه پرهیزکاران می‌پردازد و در آغاز به پنج وصف از اوصاف آنها اشاره می‌کند و می‌فرماید:

«پرهیزگاران به هنگام روز، دانشمندان ی‌بردار و نیکوکارانی با تقوا هستند. ترس و خوف در برابر مسئولیت‌های الهی (بدنه‌ای آنها را همچون چوب‌های تیر، تراشیده و لاغر ساخته، آن‌گونه که بینندگان) ناآگاه (آنها را بیمار می‌پندارند در حالی که هیچ بیماری در وجودشان نیست و گوینده بی‌خبر و غافل) می‌گویند: آنها افکارشان به هم ریخته و بیمار دل‌اند، در حالی که آن‌دیش‌های بس بزرگ با فکر آنان آمیخته است (آن‌دیشه مسئولیت در برابر فرمانهای الهی) (و) اما آن‌ها را فَحْلَمَاءٌ عُلَمَاءٌ،

أَبْرَارٌ أَتَقِيَاءٌ. قَدْ بَرَّاهُمْ الْخَوْفُ بَرَّي الْقَدَاحِ يَنْظُرُ إِلَيْهِمُ النَّاسُ أَظْرَفَ يَحْسَبُهُمْ مَرْضَى، وَمَا يَلْقَوْنَ مِنْ مَرَضٍ؛ وَيَقُولُ: لَقَدْ خَوَّلُوا وَلَقَدْ خَالَطَهُمْ أَمْرٌ عَظِيمٌ! (.)

اوصاف پنج‌گانه‌ای که امام (علیه السلام) در برنامه روزانه پرهیزکاران بیان فرموده، نشانه روشن‌تری بر این حقیقت است که پرهیزکاری مورد نظر، هرگز پرهیزکاری منفی و جدایی از جامعه نیست، بلکه پرهیزکاری توأم با علم و دانش، مدیریت و مسئولیت‌پذیری و نیکوکاری و زندگی در دل جامعه است.

تعبیر به اینکه «ناظران آنها را بیمار می‌پندارند» اشاره به این است که همواره عالمان بردبار و پرهیزگاران نیکوکار در چشم افراد ساده لوح، انسانهای غیر قاطع با مدیریتی ضعیف محسوب می‌شوند، به همین دلیل می‌بینی غالب پیامبران از سوی امت‌های نادان به جهل و جنون متهم شدند به خصوص این که آنها همرنگ جماعت نیستند و آن‌کس که هم‌رنگ جماعت نباشند از نظر جاهلان سند رسوایی خود را امضا کرده و چنین کسی که نان به نرخ روز نمی‌خورد، عاقل نیست.

قرآن مجید درباره پیشگامان در خیرات می‌گوید: «وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجَلَةٌ أَنْهُمْ إِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ»؛ آنها کسانی هستند که نه ایت‌کوش‌ها را در انجا طاعات به خرج می‌دهند و با این حال دل‌هایشان هراسان است از اینکه به سوی پروردگارشان باز می‌گردند». [مؤمنون، آیه ۹۷]

در شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید در ذیل این آیه شریفه از پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله) نقل شده است که سؤال کردن: آیا منظور از آی‌ه کسان هستند که معصیت می‌کنند و از گناه خود

می‌ترسند؟ فرمود: نه! «بَلَىٰ أَلْ رَجُلٌ لِي صَوْمٌ وَ يَتَصَدَّقُ وَ يَخَافُ أَنْ لَا يَنْقُصَ مِنْهُ»؛ منظور کسی است که

روزه میگیرد و در راه خدا انفاق میکند و در عین حال از این بی‌م‌دارد که از او پ‌ذیرفته نشود».

[شرح ابن ابی‌الح دید جلد ۱، صفح ۷۱۳]]

سپس امام (ع‌لیه‌السلام) به ذکر همت عالی‌پرهیزکاران می‌پردازد و می‌فرماید: «از اعمال اندک، خشنود نمی‌شوند، و اعمال فراوان خود را

زیاد نمی‌شمارند، بلکه پیوسته خود را (ب‌

کوتاهی و قصور) متهم می‌سازند (هر چ‌ن‌د عبادت و طاعات و کارهای مه‌م اجتماعی فراوانی کرده باشند و ب‌ه همین دلیل) (از اعمال خود نگرانند) مبادا حق خدا و خلق را ادا نکرده باشند) («؛ لا

يَرْضَوْنَ مِنْ أَعْمَالِهِمُ الْقَلِيلَ، وَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ الْكَثِيرَ. فَهُمْ لَا نَفْسِهِمْ مُتْهُمْ هُمُونَ، وَ مِنْ أَعْمَالِهِمْ مُشْفِقُونَ.)

عل و همت آن‌ها و معرفت با لا‌یشان به آن‌ها اجازه نمی‌دهد که به اعمال کم راضی شوند و یا اعمال فراوان را ب‌سیار ببینند برخلاف کوت‌ه‌فکران مغرور که به اندک عملی چنان از خود راضی می‌شوند که گویی برترین خلق خداین‌د. گذشته از این، آن‌ها دارای صفت برجسته انتقاد از خویشتن‌ان‌د که غالب افراد از آن‌گریزانند نه انتقاد دیگران را می‌پذیرند و به طریق اولی نه از خود انتقاد میکنند و کاری را که سبب تکامل و پیشرفت انسان است رها می‌سازند.

"نتیجه‌گیری"

از مباحث ارائه شده در مقاله روشن می‌شود که تقوا در نهج‌البلاغه پس از قرآن، از جمله واژه‌های کلیدی است که می‌تواند نقش‌ت‌عین‌کننده‌ای در سازندگی انسان داشته باشد. درواقع مهارت و نیرویی معنوی و روحی است که ب‌ه‌نوبه‌ی خود آثار (دنیوی و اخروی)، پیامد، مراتب و درجاتی دارد که به انسان کمک می‌کند پیوسته در جاده مستقیم اطاعت و قرب الهی ثابت قدم بماند، ب‌ه‌وظایف دینی خود عمل کند و خودش را از خطر انحراف و گمراهی نجات دهد. از مهم‌ترین آثار تقوا یکی روشن‌بینی و بصیرت است و دیگری توانایی حل مشکلات و رهاشدن از سخت‌ی‌هاست. همچنین تقوا در ربع سیاسی و اجتماعی نیز آثار بسیار مهمی را ب‌ه‌دنیال دارد و موجب می‌شود انسان‌ها در جامعه مسئولیت‌پذیر باشند، اتحاد و وحدت خورا حفظ کنند و در برابر مشکلات اجتماعی دچار یأس و ناامیدی نشوند و استقامت و صبوری بر مشکلات پیروز شوند.

به همین دلیل مساله تقوا از مهمترین و زیربنایی‌ترین مسایل زندگی انسانی است که تحقق زندگی انسانی بستگی به رعایت این اصول و قواعد دارد و رسیدن به اوج کمال و تقوا ناگهان‌ی و یکدفعه محقق نمی‌شود بلکه تدریجی است و نیازمند پیمودن مراتب و مراحل تقواست. امید

است عزیزان علاقه من د به این مسیر معنوی و نورانی پس از پیمودن راه وانجام خودسازی مطابق با قرآن و دستورات ائمه اطهار (ع)، به کمال و سعادت واقع می نائل شوند.

"منابع"

۱) قرآن کریم

۲) نهج البلاغه

۳) (اوسطی، حسین، سی مای تقوا پیشگان، نشر مشعر تهران، چاپ ۲، ۱۳۸۳)

۴) (بهشتی، محمود، سلامت تن و روان، ناشر محمود بهشتی

۵) (خبرگزاری مهر، تقوا و اثرات آن از نگاه امام علی، مهر ۱۳۸۵)

۶) (دشتی، محمد، نهج البلاغه متن و شرح خطبه متقین) همام (متن تصحیح شده توسط دکتر صبحی صالح، شرح آیت الله مکارم شیرازی

۷) (دین پرور، جمال الدین، از پارسایان برایم بگو، تهران، بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۸۵)

۸) (ذاکر، محمدرضا، فرهنگ لغت عربی به فارسی، انجمن عربی و فارسی، لاهور) دانشگاه پنجاب تهران، ۱۳۵۷ م.

۹) (طیب، سید عبدالحسی، ن، عمل صالح در بیان ایمان و تقوا، ناشر مرکز تحقیقات رایانه ای قانمی ه اصفهان

۱۰) عارفی، مهدی، مقاله تقوا و آثار آن در نهج البلاغه، دوره ۳۳، شماره ۵، بهار و تابستان ۱۳۹۹

۱۱) غیاثی کرمانی، محمد رضا، لغتنامه قرآن کریم، نگاه ی نوبه نشر طوبی، قم، بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود(عج)، ۱۳۸۹

۱۲) (فرحزاد، حبیب الله، آرامش زندگی در پرتو تقوا، تدوین ویرایش اکبر اسدی، قم، طوبای محبت

۱۳۹۵

۱۳) (کریم خانی، حمزه، مقاله در ساحل نهج البلاغه) تقوا در نهج البلاغه، مجله گلبرگ، شماره ۷۲، اسفند ۱۳۸۴

۱۴) (هوایی، ف، مقاله تقوا، سال ۱۳۹۰